

اخلاق و فرهنگ در پژوهش

حکیم سحافی^۱، علی محمدی^۲

۱. کارشناس ارشد گروه روانشناسی تربیتی دانشگاه شهیدچمران، اهواز، ایران
۲. کارشناس ارشد مشاوره خانواده و مدرس گروه مشاوره دانشگاه پیام نور مرکز بین المللی عسلویه، ایران

مجله پیشرفت های نوین در علوم رفتاری، دوره اول، شماره اول، آبان ۱۳۹۵، صفحات ۵۹-۵۲

چکیده

اخلاق پژوهش، شاخه‌ای از اخلاق حرفه‌ای است که به اصول اخلاقی که پژوهشگر بایستی از ابتدای ساماندهی تحقیق آنها را لحاظ کند، اشاره دارد. اما هر پژوهشگر، علاوه بر ضرورت رعایت وجه معرفت شناختی موضوع، باید قواعد اخلاقی را هنگام پیشبرد طرح پژوهشی خود رعایت کند. یکی از این موارد، در هم نیامیختن انگیزه و انگیزه می‌باشد. در این مقاله موضوع اخلاق و فرهنگ در پژوهش مورد بررسی قرار گرفت و با استفاده از روش اسنادی اطلاعاتی جمع آوری شد. از جمله ویژگی های پژوهشگر عبارت است از: دارای ادب و نزاکت باشد، به اصل موضوع و حقیقت دست پیدا کند، دارای منش والایی باشد که همچون پدر و مادری مهربان نتایج تحقیق را در اختیار دیگران قرار دهد و از غرور خود بکاهد. و راه های افزایش ترویج پژوهش عبارت است از: ایجاد انگیزه ی کافی در افراد، برگزاری کلاس های پژوهش در دانشگاه ها و مدارس، فراهم کردن منابع تحقیق برای محققین. همچنین هر پژوهشی دارای اصول و مبانی است از جمله: نقد پذیری، امانت داری، قضاوت، مستدل بودن و می باشد.

کلید واژگان: اخلاق پژوهشی، فرهنگ در پژوهش، اصول پژوهش، ویژگی های پژوهشگر

مجله پیشرفت های نوین در علوم رفتاری، دوره اول، شماره اول، آبان ۱۳۹۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی
علوم رفتاری

مقدمه

اخلاق علمی مجموعه‌ای از آداب و اصول اخلاقی است که قرار است توسط تمام اعضاء یک جامعه علمی در فرآیند استفاده، تولید و نشر دانش رعایت شود. این آداب یا در قالب منشورهای حرفه‌ای مکتوب و مدون شده‌اند، یا همچون اصولی نانوشته مورد توافق متخصصان رشته‌های مختلف قرار گرفته‌اند. منظور از اصول نانوشته ضوابطی است که افراد یک گروه کوچک یا بزرگ به درستی آن قلباً باور دارند، بی‌آنکه این اصول در قالب قانون و دستورالعمل مشخصی به آنان ابلاغ شده باشد. مثلاً پژوهشگران می‌دانند که در فرآیند پژوهش اخلاقاً موظفند راستگویی و صداقت پیشه کنند، اگر از آثار دیگران استفاده می‌کنند حتماً به آن آثار استناد کنند، یافته‌های تحقیق خود را فقط بر داده‌های واقعی استوار سازند و در تحلیل داده‌ها از سوگیری و غرض‌ورزی بپرهیزند. اینها همه از مواردی است که همچون اصولی نانوشته در رشته‌های مختلف مطرح است و تخطی از آنها فریبکاری در محیط علم محسوب می‌شود.

از نظر ماهیت و زیربنای فلسفی اخلاق علمی خود زیرمجموعه‌ای از اخلاق به معنای عمومی آن است، اما افزون بر آن ملاحظات خاص دیگری را نیز در بر می‌گیرد. مثلاً صداقت و راستگویی از فضائل مهم اخلاقی است و همه ما در هر صنف و حرفه‌ای که باشیم موظف به رعایت آن هستیم. همین صداقت نیز در اخلاق علمی جزء اصول بنیادی محسوب می‌شود، ولی ممکن است مصادیق آن در این عرصه تابع ملاحظات افزونتری باشد. به عنوان مثال اگر فردی کتابی بخواند و جمله‌ای از آن را در خلال گفتگو با دیگران نقل کند، مادامی که پس از ذکر عنوان کتاب، در این نقل قول صادق و امانت‌دار باشد و آن مطلب را تحریف نکند، کسی بر او خرده نخواهد گرفت. هرچند شایسته است در همین گفتگوی ساده نیز برای رعایت حقوق مولف منبع اصلی را به درستی معرفی کند، اما ذکر مشخصات کامل کتابشناختی آن چندان ضرورتی ندارد. اما اگر همین فرد، بخواهد همین مطلب را در اثر یا نوشته‌ای - نظیر تکلیف درسی، پایان‌نامه یا مقاله - نقل کند، علاوه بر آنکه باید امانت‌دار باشد و در حفظ محتوا و درستی آن بکوشد، موظف است مشخصات کامل منبع مورد استفاده را نیز ذکر کند. به این ترتیب خواننده می‌داند که اثر نخست چه سهمی در تولید اثر اخیر دارد و اگر بخواهد برای کسب اطلاعات بیشتر آن را بازیابی کند این امکان برایش فراهم خواهد بود. همچنین، میزان استفاده از اثر اولیه در نوشته وی حد و مرز مشخصی دارد. مثلاً ما نمی‌توانیم چندین بند یا یک فصل از کتابی را در اثر خود عیناً نقل کنیم، حتی اگر مشخصات کامل منبع را همراه با شماره صفحات نیز آورده شود. چرا که در این صورت میزان استفاده از آن اثر بیش از حد معمول و متعارف است و اگر آن مطلب در منبع اصلی تا این اندازه جامع و کامل است، خواننده می‌تواند مستقیماً به آن مراجعه کند و نیازی به بازنویسی آن در مقاله‌ای جدید نخواهد بود.

بنابراین، همانطور که می‌بینید رابطه‌ای اعم و اخص میان اخلاق انسانی و اخلاق علمی وجود دارد. به سخنی دیگر، یک پژوهشگر اخلاق‌مدار ابتدا انسانی شریف و وارسته است و انعکاس این شرافت و وارستگی بر کار علمی او نیز مشهود خواهد بود. بر این اساس، اگر وی کار علمی را در عرصه‌ای حرفه‌ای نیز انجام دهد کارش مبتنی بر اخلاق حرفه‌ای آن رشته است. به بیانی دیگر، اخلاق علمی و اخلاق حرفه‌ای دو عرصه‌ی نزدیک به یکدیگرند که از زوایای مختلف با هم همپوشانی دارند. اما هر دو در پرتو اصول بنیادین اخلاقی معنا پیدا می‌کنند. مثلاً اخلاق پزشکی یا اخلاق مهندسی هر کدام زیرمجموعه‌ای از اخلاق حرفه‌ای محسوب می‌شوند که در نگاهی کلی‌تر می‌توان آنها را در زیر چتر اخلاق علمی قرار داد. در مجموع، اخلاق علمی ضامن سلامت و استواری فرآیند تولید، اشتراک و نشر دانش است. در سایه این اخلاق پژوهشگران به یکدیگر اعتماد دارند و

جامعه نیز به اصالت، صحت و درستی یافته‌های پژوهشی اعتماد خواهد داشت. این اعتماد دوجانبه سرمایه‌ای عظیم است که پایه‌های پیشرفت و پویایی هر جامعه بر آن استوار خواهد بود. اخلاق علمی پژوهشگران را موظف می‌سازد که در مطالعات خود کاملاً صادق، منصف و بی‌طرف باشند. اگر از آثار دیگران استفاده می‌کنند به آن آثار به درستی استناد کنند و حق مولف را در هر شرایطی پاس دارند. در گزارش واقعیت‌ها امیال و خواسته‌های شخصی خود را دخالت ندهند و به هر قیمتی درصدد اثبات فرضیه‌ها و پیش‌داورهای خود نباشند. (منصوریان، ۱۳۹۰).

رعایت اصول اخلاقی در فرایند تحقیق و پژوهش اعم از انگیزه تحقیق، نحوه پژوهش و نتیجه پژوهش را، اخلاق پژوهشی (Research Ethics) گویند. تعاریف دیگری نیز ارائه شده است، از جمله: «اخلاق در پژوهش یک رابطه عقلانی و قانونی است که به موجب آن، مولفان و پژوهشگران را ملزم به رعایت حقوق مولف و خالق اثر می‌نمایند». اخلاق پژوهشی شامل دو حالت کلی است: یکی اصول اخلاقی مربوط به عناوین و یافته‌ها که آن را در عبارت وجدانیات می‌توان جستجو کرد و دیگری، اصول اخلاقی مربوط به روشها و فرایندهای علمی است که عنوان مربوط به آن در عبارت امانتداری به ظهور می‌رسد و بیان‌کننده این است که خالق اثر تا چه حد نسبت به آنچه خلق کرده و منابع منسوب به آن، امانتدار بوده و حق مولف را به درستی ادا نموده است. اخلاق پژوهش، به عنوان شاخه‌ای از اخلاق حرفه‌ای با دو گونه رهیافت قابل بحث است: روی آورد فردگرایانه و رهیافت سازمانی‌نگر. بر حسب این دو روی آورد، دو تلقی از اخلاق پژوهش به میان می‌آید. نخستین روی آورد در اخلاق پژوهش، مسئولیت‌پذیری اخلاقی را در عرصه تحقیق به «شخص یا اشخاص پژوهشگر» معطوف می‌کند. دومین روی آورد به «اخلاق موسسه‌های پژوهشی» مربوط می‌شود. موسسه‌های پژوهشی بسی بیش از اشخاص حقیقی (پژوهشگران) نقش و تاثیر اجتماعی دارند. به همین دلیل، سازمانهایی که به امر پژوهش می‌پردازند، در قبال همه عناصر محیط درونی، بیرونی (مستقیم و غیر مستقیم) خود مسئولیت دارند. تحقیقات بسیاری در زمینه اخلاق در پژوهش صورت گرفته است. در این پژوهش‌ها بر مسایل مختلفی چون توجه روز افزون به رعایت اخلاق در تحقیق بر روی آزمودنی‌های انسانی (زاهدپاشا، حسنجانی و ریاحی، ۱۳۸۲)، ضرورت جلوگیری از سو استفاده حامیان مالی از نتایج پژوهش‌ها (شروانی، ۱۳۸۲)، لزوم توجه به شرایط نگهداری حیوانات (مبشر و همکاران، ۱۳۸۵)، ویژگی‌ها و خصلت‌های یک پژوهشگر ایده آل (تابعی، محمودیان، ۱۳۸۶)، جنبه‌های اخلاقی در طراحی مطالعات و پژوهش‌های روان پزشکی (رضایی و آخوندزاده، ۱۳۸۶)، تدوین ارزش‌ها و اخلاق حرفه‌ای پژوهش‌های علمی و فناوری (لشگر بلوکی، ۱۳۸۷)، مسایل اخلاقی مربوط به انتشار (کریمی، ۱۳۹۰)، بررسی وظایف و مسولیت‌های اخلاقی سردبیر (خوانساری، ۱۳۹۰)، مسایل اخلاقی پژوهش بر اساس دیدگاه‌های اسلامی (قدران قراملکی، ۱۳۸۹)، توجه به ارجاعات در پژوهش (اسلامی، ۱۳۸۹)، و بررسی اصول اخلاقی پژوهشگر تحت دو مقوله اخلاق شایست و ناشایست (متقی دادگر و احمدلو، ۱۳۹۰) تاکید شده است.

اخلاق چیست و یک پژوهش اخلاقی در علوم انسانی چه ویژگی‌هایی دارد؟

مواجه شدن با چنین پژوهش‌هایی، این سوالات را به شکلی جدی مطرح کرد و بحث‌های مفصلی را در انجمن‌ها و گروه‌های مختلف فعال در حوزه‌های علوم انسانی به راه انداخت. ما حاصل این بررسی‌ها، پیشنهاد دو مکانیزم کنترل پژوهش‌های انسانی و اجتماعی بود: آیین‌نامه‌های اخلاقی و نیز کمیته‌های اخلاق. آیین‌نامه‌های اخلاقی، اسنادی هستند که اصول انجام یک پژوهش اجتماعی اخلاقی را به پژوهشگران دیکته می‌کنند. این اصول اغلب قصد دارد که رابطه بین محقق و میدان مورد مطالعه را کنترل نمایند و از این رو شامل باید و نبایدهایی هستند که قصد کمک به پژوهشگران را دارند. برخی از مهمترین اصول این آیین‌نامه‌ها عبارتند از:

۱. سودمندی: صرفاً تحقیق برای تحقیق نباشد و نفع و نتیجه‌ای عملی از آن حاصل شود.
۲. کیفیت علمی: صرفاً تکرار مکررات تحقیق‌های پیش از خود نباشد.
۳. آسایش افراد مورد مطالعه: خطرات احتمالی فرآیند تحقیق بررسی شده و اطمینان حاصل شود که آسیبی به آنها نمی‌زند.
۴. احترام به ارزش‌های افراد مورد مطالعه و رعایت عدالت درباره آنها: این افراد نیز به اندازه صاحبان و کارفرمایان تحقیق، اجازه خواندن آن را دارند. پس نباید تحقیق را طوری نوشت که اگر آنها کار را مطالعه کردند از نحوه نگارش کار و قضاوت‌ها و مقایسه‌هایی که درباره نقاط ضعف و قوتشان صورت گرفته ناراحت شوند.
۵. رضایت آگاهانه افراد مورد مطالعه: از موضوع تحقیق و اهداف آن مطلع بوده و با میل خود (نه از سر اجبار) در تحقیق شرکت کنند.
۶. رازداری: اطلاعات و اسرار افراد مورد مطالعه حذف شود.

کمیته‌های اخلاقی نیز اغلب، طرح و روش‌های انجام یک تحقیق را پیش از اجرای آن بررسی می‌کنند تا تخطی از آیین‌نامه‌ها و اصول اخلاقی به حداقل برسد. این کمیته‌ها عموماً امکان نظارت بر پروژه‌هایی را دارند که بودجه‌ای دولتی برایشان درخواست شده است. با وجود تدوین آیین‌نامه و تشکیل کمیته‌های اخلاقی، همچنان نمی‌توان اصول اخلاقی را در یک تحقیق کاملاً در نظر گرفت چرا که اولاً، هنوز اجماعی بین اندیشمندان درخصوص اینکه آیا پیشرفت علمی را می‌توان محدود کرد یا خیر، وجود دارد. انتشار رسوایی‌ها و گزارش‌هایی از موارد نقض آشکار آیین‌های اخلاقی در حوزه‌های مختلف، نشانه‌هایی از این مسئله هستند. به عنوان نمونه می‌توان به رسوایی بیمارستان امراض مزمن یهودیان اشاره کرد که در آن، به بیماران ضعیف و مزمن سلول‌های زنده سرطانی تزریق می‌شد و یا رسوایی که در آن، کودکان عقب‌مانده ذهنی را مبتلا به هیپاتیت می‌نمودند. دوماً، اینکه امر اخلاقی چیست و با چه شاخص‌هایی سنجیده می‌شود هنوز مورد مناقشه است، خصوصاً براساس رویکردی که اخلاق را امری نسبی می‌داند. "لغتنامه جهان نو وبستر، نمونه‌ای از لغتنامه‌هایی است که اصول اخلاقی را پیروی کردن از معیارهای رفتار یک گروه معین تعریف کرده است" (بیبی، ۱۳۸۵). سوماً، تشخیص اخلاقی بودن یا نبودن یک کار، حتی با وجود داشتن شاخص‌های معینی برای ارزیابی، کار دشواری است چرا که مسائل اخلاقی همیشه برای ما معلوم نیستند.

خاستگاه مسائل اخلاقی در پژوهش

- مسائل اخلاقی در پژوهش، به طور کلی از تعارض فرایند پژوهش با حقوق افراد مرتبط با تحقیق بر می‌خیزد. شناخت مواضع عام (و نه صرفاً موارد خاص) بروز مسائل اخلاقی، امکان تشخیص دقیق و حل اثربخش آنها را به دست می‌دهد:
۱. ماهیت مسأله تحقیق: گاهی مسأله‌ی پژوهش، صرف‌نظر از شرایط زمانی و مکانی، زمینه‌ی تعارض با حقوق انسان‌هاست. تحقیقات مربوط به بیوتکنولوژی و ژنتیک، به عنوان مثال، از این قبیلند؛ به همین دلیل، اخلاق مهندسی ژنتیک از رشد و توسعه‌ی فراوان برخوردار است. همچنین است مطالعات روان‌شناختی که به سنجش ویژگی‌های شخصیتی از قبیل هوش هیجانی (EQ) می‌پردازند و تحقیقات مربوط به محیط زیست در سه بُعد انسانی، حیوانی و انسانی.
 ۲. مکان پژوهش: مطالعات اجتماعی و روان‌شناختی به دلیل ماهیت تجربی انسان، در مکان‌های خاص انجام می‌شوند. هر مکانی می‌تواند خاستگاه مسائل اخلاقی خاصی باشد. تحقیق در یک بنگاه اقتصادی می‌تواند با پدیده‌ی غیراخلاقی بنگاه خواری همراه گردد. مطالعه در بیمارستان، زندان، مدارس دولتی و امثال آن با مسائل خاص اخلاقی قرین است.
 ۳. روش تحقیق: شیوه‌های گردآوری اطلاعات، روش‌ها و ابزارهای مورد نیاز در سنجش و آزمون می‌تواند مسائل اخلاقی فراوانی را به میان آورد. در مواردی آگاهی شرکت‌کننده در پژوهش می‌تواند به دقت و عینیت پژوهش صدمه بزند. در چنین مواردی از روش‌های جمع‌آوری اطلاعات استفاده می‌شود و این با حقوق شرکت‌کنندگان در پژوهش منافات دارد. در شیوه‌های تصحیح راه‌های سهل جمع‌آوری نسخ و انتخاب اصح آنها به دقت تحقیق لطمه می‌زند. گاهی نسخه‌ها در مقام ارزیابی و سنجش قدمت و اصالت آسیب‌پذیرند. کتابخانه‌ای از در دسترس قرار دادن نسخه‌ای خودداری می‌کند، اما موافق است که آن را صرفاً رؤیت و مطالعه کنید، ضبط پنهان نسخه (از طریق قرائت بر کاست) مسأله‌ی حق مالکیت را به میان می‌آورد. آیا علی‌رغم رضایت باطنی فرد می‌توان او را به نحوی به مصاحبه وادار کرد و اطلاعاتی را به دست آورد؟ در مواردی، گروه آزمایش را باید در شرایطی قرار داد که امکان صدمه جسمی و روانی وجود دارد. آنچه روان‌شناسان نیروی سوم در خصوص انسان در شرایط فقدان تأثیرات محیط مورد آزمایش قرار دادند (آزمایش تجربی انسان معلق ابن‌سینا)، نمونه‌ی بارزی از چنین آزمایش‌هاست.
 ۴. شرکت‌کنندگان: در تحقیقات علوم رفتاری، کسانی که در فرایند پژوهش به عنوان گروه آزمایش و یا به طور کلی شرکت‌کنندگان حضور دارند، خاستگاه بروز مسائل اخلاقی قرار می‌گیرند. تحقیقات بر روی فقرا، بچه‌ها، مدیران، بنگاه‌های اقتصادی، بیماران روانی، جنین، افراد مسن، مبتلایان به بیماری‌های خاص مانند ایدز همیشه مسائل اخلاقی را به میان آورده و باعث چالش‌های فراوان در اخلاق پژوهش شده‌اند (احد فراملکی، ۱۳۹۰).

پژوهشگر مناسب:

- ❖ دارای ادب و نزاکت باشد.
- ❖ به اصل موضوع و حقیقت دست پیدا کند.
- ❖ دارای منش ولایی باشد که همچون پدر و مادری مهربان نتایج تحقیق را در اختیار دیگران قرار دهد؛
- ❖ از غرور خود بکاهد؛
- ❖ مأیوس نشود؛
- ❖ حقیقت جو بوده و تمام تلاش خود را در جهت کشف حقیقت به کار گیرد (خالقی، ۱۳۸۷).

راهکارهای افزایش اخلاق پژوهش

- برای رعایت اخلاق توسط پژوهشگران در تحقیقات خود، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌گردد:
- ❖ ایجاد واحدهای درسی در این زمینه در مراکز دانشگاهی، پژوهشی و آموزشی؛
 - ❖ برگزاری کارگاه‌های اخلاق حرفه‌ای در پژوهش؛
 - ❖ ایجاد زمینه آشنایی دانشجویان با پایگاه‌های اطلاعاتی جهان و مقوله استانداردهای کیفی آثار و مقالات؛
 - ❖ آشنا کردن دانشجویان با سازمان‌های شفافیت جهانی و مقوله لیست‌های سیاه پژوهشگران؛
 - ❖ نهادینه کردن فرهنگ، رعایت حقوق دیگران در پژوهش؛
 - ❖ ایجاد زمینه‌های کنترل دقیق پژوهش و رساله‌نویسی در کشور؛
 - ❖ جلوگیری از موضوع‌زدگی و تکرر عناوین پژوهشی؛
 - ❖ ایجاد مکانیسم موضوع‌یابی، موضوع‌آفرینی و موضوع‌سازی مبتنی بر نیازهای حال و آینده؛
 - ❖ ترویج فرهنگ نقد و نقدپذیری برای بررسی آثار تولید شده؛
 - ❖ رعایت حریم علمی تولیدکنندگان آثار علمی - پژوهشی؛
 - ❖ رعایت شئون انسانی و الهی در پژوهش؛
 - ❖ مسئولیت‌پذیری محققان نسبت به یافته‌های پژوهشی خویش؛
 - ❖ ترویج فرهنگ تعهد در تولیدات علمی؛
 - ❖ رعایت حقوق مؤلف و پژوهشگر در فرایند و اختتام تحقیق؛
 - ❖ ایجاد زمینه و بستر کاهش فرایندهای اداری و عوامل بورکراتیک سازمانی در راه پژوهش؛
 - ❖ تقدیر و تشویق‌های مناسب برای تحقیقات نوین و خروج از چرخه قهرمان‌سازی؛
 - ❖ وضع قوانین دقیق و سختگیرانه در مورد ارتکاب بداخلاقی علمی و پژوهشی (خنیفر، بردبار و فروغی قمی، ۱۳۹۰).

نتیجه گیری

امروزه در تمام جوامع بشری و همچنین کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه مبحث تحقیق و پژوهش بسیار حائز اهمیت دانشگاهیان و سازمان های علمی، پژوهشی می باشد زیرا با پژوهش و تحقیق به دست آورد های مهمی دست خواهند یافت که منجر به توسعه ی کشور و پیشرفت در علوم خواهد شد. پژوهش های انجام گرفته در جامعه باید بر مبنا و اصول خاصی باشد که به آن اخلاق در پژوهش می گویند و شخص پژوهشگر باید این موارد و مبانی را در تحقیق خود رعایت کند.

منابع

- احد قراملکی، فرامرز (۱۳۹۰). خاستگاه اخلاق پژوهش. نشریه الکترونیک پویش. شماره ۳.
- اسلامی، سید حسن (۱۳۸۹). مسأله ارجاع به معاصران در اخلاق پژوهش، . راهبرد فرهنگ، شماره ۲، دوره ۸ و ۹، ۳۸-۲۱
- بی، ارل، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد ۲، ترجمه رضا فاضل، تهران، انتشارات سمت.
- تابعی، ضیالالدین و محمودیان، فرزاد (۱۳۸۶). اخلاق در پژوهشگری. اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۲، ۵۶-۴۹.
- خالقی، نرگس (۱۳۸۷). اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی . "فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۱ و ۲، ص ۸۷-۸۸.
- خنیفر، حسین ؛ حامد، بردبار و فروغی قمی، فریبا (۱۳۹۰). تبیین مؤلفه های اخلاقی و فرهنگی در پژوهش. معرفت اخلاقی، سال دوم، شماره دوم، صفحه ۸۵ - ۱۰۴.
- رضایی، فرزین و آخوند زاده، شاهین (۱۳۸۶). جنبه های اخلاقی تحقیقات روانپزشکی. اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۲، ۷۹-۸۵.
- زاهدپاشا، یداله؛ حسنجانی، روشن و ریاحی، حمید رضا (۱۳۸۲). میزان رعایت اخلاق پزشکی در پایان نامه ها و کارآزمایی های بالینی در دانشگاه علوم پزشکی بابل. مجله علوم پزشکی بابل، شماره ۳، دوره ۵، ۵۱-۴۵.
- شروانی، امیر (۱۳۸۶). رعایت اخلاق در نگارش مقالات علمی. مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، شماره ۱۳، دوره ۲، ۸۸-۸۷.
- قدران قراملکی، محمد حسن (۱۳۸۹). منشور اخلاقی پژوهش استوار بر ارزش های اسلامی. راهبرد فرهنگ، شماره ۲، دوره ۸ و ۹، ۹۰-۷۵.
- کریمی، رضا (۱۳۸۹). اخلاق در انتشار یافته های علمی، فصلنامه کتاب، شماره ۲۱، دوره ۲، ۲۱-۶.

- لشگر بلوکی، مجتبی (۱۳۸۷). چارچوب تدوین ارزش ها و اخلاق حرفه ای پژوهش های علمی و فناوری. اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۳، دوره ۱ و ۲، ۱۰-۱.
- مبشر، مینا؛ موسوی، فاطمه؛ نخعی، نوذر؛ شیبانی، وحید (۱۳۸۵). بررسی اصول اخلاقی در پژوهش بر حیوانات آزمایشگاهی به روش کیفی، اخلاق در علوم و فناوری. ویژه نامه اخلاق در پزشکی، شماره ۱، ۶۱-۴۹.
- متقی دادگر، امیر و احمدلو، علی (۱۳۹۰). اخلاق پژوهشگری در علوم اجتماعی و انسانی، نوشته شده در اخلاق پژوهش و نگارش، نرگس خالقی، تهران: انتشارات کتابدار، ۵۴-۳۳.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۰). «پابندی به اخلاق علمی و پیشگیری از فریبکاری در سایه علم». پایگاه تحلیلی خبری لیزنا. سخن هفته شماره ۳۵.

